

«En viadi sin la senda ecologica»

In cudeschet accumpogna ils visitaders giuven tras il Parc Naziunal Svizzer

■ En il Parc Naziunal Svizzer (PNS) en Engiadina sa sviluppa la natira senza influenza da l'uman. Naginas plantas smersas – nagina prada segada. Tge consequenzas ha questa protecziun totala per la natira? Viandond sin la senda ecologica en il territori dal Pass dal Fuorn, che è vegnida surdada al public ils 10 da fanadur dal 1999, pon grond e pitschen ir en tschertga da respostas a questas dumondas. Grazia al cudeschet «En viadi sin la senda ecologica» (2000) pon ins profundar las infurmaziuns survegnidas a chasa u en scola. Percepir la natira cun tut ils senns è la meglra

premissa per chapir ella. En il Parc Naziunal Svizzer han ils visitaders la pussaivladad da far numerusas experientschas ed observaziuns en ina cuntrada intacta. La senda ecologica en il territori dal Pass dal Fuorn porscha a mintga giast ina pluna infurmaziuns davart l'ambient nua ch'el sa chatta.

La senda duess intimar da far ulteriuras observaziuns, cumparegliaziuns e dis-

Legend las tavlas da la senda ecologica vegnan ins a savair danunder ch'ils pigns pitschens han lur furma caracteristica.

L'irradiaziun intensiva dal sulegl stgaurda il terren sin passa 60°C. Ils scherms dal tieu alpin na supportan betg questa gronda chalur. Il fons permeabel da dolomit e l'exposiziun da la spunda vers sid mainan en temps cun pouca plievgia puspè a grondas setgiras, quai che disturba il svilup da novas plantas.

Ma betg mo incendis chaschunan plajas en il gaud. Il cudesch preschenta er auters privels e malfatschents e declera pertge ch'ils pitschens pigns a l'ur da la senda han ina furma dal tutfatg speziala: D'enviern e da primavera, cur ch'il pavel è stgars, rusignan

chamutschs, tschiervs, lieurs alvas, giaglinas selvadias ed auters animals vi da la dascha. Damai ch'ils animals maglian giu mintg'onn ils novs chatschs, crescha la planta mo plau. Pir cur che chamutschs e tschiervs na pon betg pli cuntanscher la tschima, crescha il pign sco ina racheta.

Il sember sa derasa aval ed amunt

Il tieu alpin ed il sember èn plantas fitg derasadas en il Parc Naziunal. Las duas dividan bain il medem spazi da vita, ellas sa differenzieschan però er en plirs puncts. Entant ch'il sember ha ina curuna lada e furma cumpacta roma lunga e guglias verd blauentas en gruppas da tschintg è la curuna dal tieu alpin satiglia e sia roma pendenta en furma da crutsch. Las guglias d'in verd intensiv èn curtas e diras e creschan en gruppas da duas.

Las betschlas pesantas dal sember crodan d'atun per terra. Bleras restan là e be paucas rodlan aval. Sche las cundiziuns èn favuraivlas, schermiglian las nuschnas ed i creschan sembers giuven. La cratschla lavurusa ha quità che ils sembers na sa derasan betg mo aval mabain er amunt. Ella picla las nuschnas or da las betschlas, metta ina part en ses satge da la gula e zuppa ellas sco provisiuns en la terra – er en lieus che sa chattan pli amunt che la planta geniturala. D'enviern chava ella puspè ora las nuschnas. La cratschla ha fin a 20'000 zups e da quels chatta ella puspè var 80 pertschient. Dals auters zups creschan sembers giuven.

Abitants da gaud, pastgiras e da l'aria

Il Parc Naziunal è in pitschen paradìs per ils animals. En questa zona protegida na ston els betg temair lur inimi il pli privlus, numnadamain l'uman. In abitant che vegn avant savens en il Parc Naziunal è la *lieur alva*. Ses parent, la *lieur grischa*, ves'ins dentant mo fitg darar. La lieur alva è adattada a la vita en la fradaglia. Ella mussa ils tratgs caracteristics d'in animal da muntogna: statura stagna, largias chommas davos ed ureglias curtas. La lieur alva viva en il gaud, en la zundra ed en gondas. Savens la tradeschan be ils fastizs en la naiv.

Ils urs brins han vivi durant millennis

en ils gauds alpins fin ch'els èn vegnids extirpads.

L'onn 1904 han ils dus chatschaders Jon Sarott Bischoff e Padruot Fried schluppètt en la Val Mingèr, sin in territori che fa oz part dal Parc Naziunal, il davos urs naschì en Svizra.

Ils ultims onns han ins reintroducì l'urs brin en il parc natiral Adamello-Brenta en il Trentino. Il 2005 è l'emprim urs giuven immigrà en la regiun dal Parc Naziunal. Dus ulteriurs animals èn arrivads l'onn 2007. Igl è probabel che anc plirs urs vegnan a visitar en l'avegnir la regiun.

Uals alpins nets sco l'Ova dal Fuorn èn abitadis ideals per la *litgiva d'ual*. Ella fa l'atun chavas en la glera luca e met-

Cuverta dal cudeschet «En viadi sin la senda ecologica» (2000).

La primavera è turnada en il Parc Naziunal Svizzer.

cussius: En tge nischa da grip vegnan mess ora ils tschess barbets giuven? Pertge giaschan qua tantas plantas per terra? Co sai jau differenziar il sember dal tieu alpin? Sin las tavlas vegnan ils viandants e las viandantas accumpagnads da la cratschla, il simbol dal PNS. Ella procura che las respostas a las dumondas menziunadas na sa restrenschan betg mo a l'intermediaziun da savida. Cun sias alas mussa ella co ch'ins po imitar bleras chaussas da la natira, uschè ch'ellas d'avanter pli palpablas.

Cudeschet infurmativ per grond e pitschen

Il cudeschet «En viadi sin la senda ecologica», che po vegnir retratg en las versiuns linguistics rumantsch, tudestg, franzos, talian ed englais, cuntegna tut las explicaziuns ed illustraziuns da las tavlas da la senda e porscha ultra da quai utilas infurmaziuns da profundaziun.

Uschia dat il cudesch a maun dad in'illustraziun resposta a dumondas davart la zona d'incendi da gaud Il Fuorn. Pertge èn creschidas dapi il 1951 uschè paucas plantas en quella zona? Quel onn ha in incendi devastà ina part dal gaud da tieus. La vetta da humus è vegnida arsentada ed il vent e l'aua han purtà davent la terra. Quai ha manà a la glich il spelm criv da dolomit. La spunda stippa favurisescha, en cas da grondas plievias, la furmaziun da bovas che portan puspè davent la satiglia vetta dal terren. La surfatscha arsentada è endrizzada vers sid.

Quatter tips da plantas en il gaud da muntogna

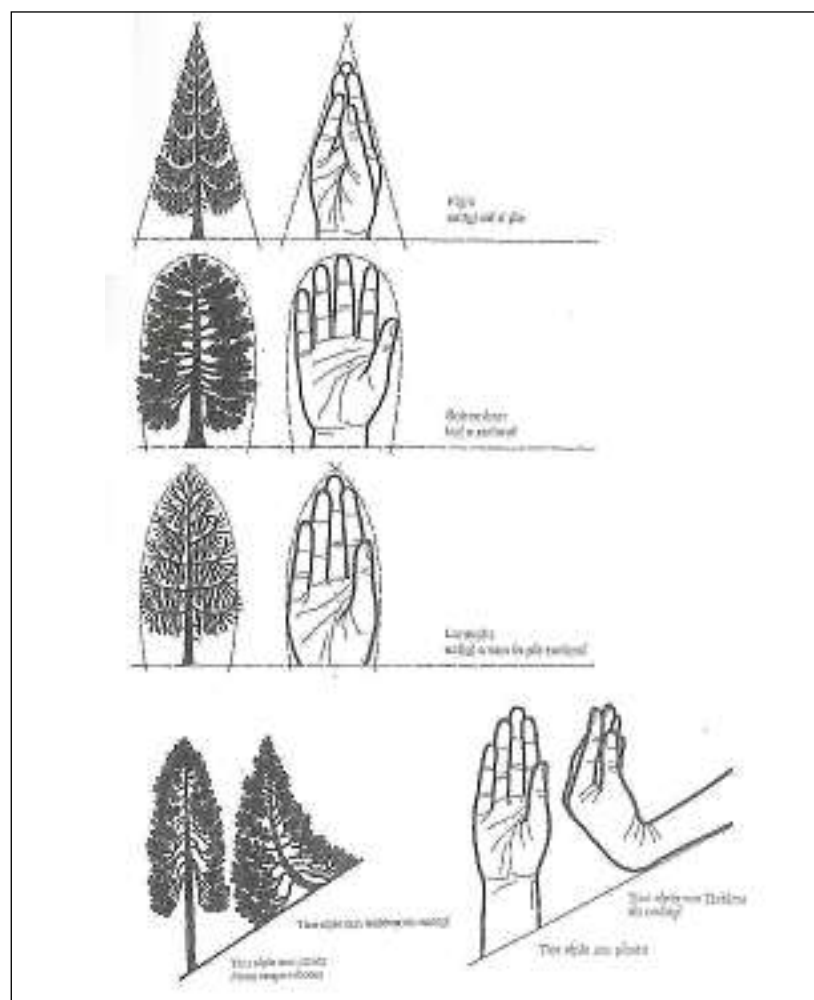
Il *pign furnescha* cun ses rintgs annuals stretgs in lain retschertgà per instruments da corda sco la già. Cun quai ch'el crescha svelto e dretg, al stiman ils selviculturs sco lain da diever. L'illustraziun a dretga mussa co ch'ins po tegnair endament la furma dal pign cun agid dal maun.

Il *sember* posseda in lain lom da bun'odor che è fitg dumandà sco material per mobiglia e per lavurs d'entagl. El crescha ad ina furma lada e radunda.

Tschajera ed umidità na plaschan betg al *laresch*. Perquai sa senta el fitg bain en il clima sitg da l'Engiadina ed è daventà in tratg caracteristic da la regiun. Il laresch è ina planta satiglia cun in piz radund.

En las alps furman il sember ed il laresch savens il cunfin dal gaud.

Il *tieu alpin* cuverna grondas parts dal Parc Naziunal. Là sa cruschen ils territoris da derasaziun dal tieu en pe (alps occidentalas) e dal tieu per terra, l'uschenumnà zunder (alps orientalas). Ils mutagls satigls dals tieus alpins vegnan darar duvrads en l'economia forestala. Lur lain cuntegna blera rascha.

ta là ses ovs. Litgivas sa nutreschan oravant tut da larvas ed insects.

Las unicas duas spezias da reptils che vivan en il Parc Naziunal, la *vipra* e la *lischerina alpina*, prefereschan costas sitgas e crappusas. Causa lur camuflagi e lur vita a la zuppada pon ins observar ellas mo darar. La vipra, ina serp da tissi, ha ses num dal dissegn en la furma dad X u da V sin ses chau.

Cun ina ladezza da las alas avertas da quasi trais meters è il *tschess barbet* il pli grond utschè da las Alps. El è vegnì extirpà en quella regiun il davos tschientaner. En in project che cumpiglia l'entira regiun alpina vegnan recolonisads dapi il 1986 tschess barbets che derivan da manaschis d'allevament. L'emprim tschess barbet è vegnì mess en libertad en il Parc Naziunal il 1991. Cun quai è vegnida serrada la largia tranter la zona da derasaziun en las Pireneas e quella en il Balcan. Ils magliacaders recolonisads vegnan survegliads entaifer in program scientific. Il territori da sgol dals giuven tschess cumpiglia gia suenter in onn blers millis kilometers quadrats.

La preschentaaziun:

Hans Lozza e Richard Keller. En viadi sin la senda ecologica dal Parc Naziunal Svizzer. Zernez 2000.

Dapli infurmaziuns: chatta.ch/?hiid=282
www.chatta.ch